

Âlem Ezelî Midir? Duns Scotus'un Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme
Is the World Eternal? Duns Scotus on the Eternity of the World

Özcan Akdağ

Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı.
Assistant Professor Dr., Erciyes University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy of Religion.
Kayseri, Turkey

ozcanakdag@erciyes.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7156-401X>.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 13 Nisan / April 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 15 Mayıs / May 2019

Yayın Tarihi / Published: 15 Haziran / June 2019

Cilt / Volume: 10 Sayı / Issue: 22 Sayfa / Pages: 217-231

Atıf / Cite as: Akdağ, Özcan. "Âlem Ezelî Midir? Duns Scotus'un Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme [Is the World Eternal? Duns Scotus on the Eternity of the World]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* – *Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 10/22 (June 2019): 217-231.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.553394>

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey). All rights reserved.

Öz

Âlem kadim midir yoksa hâdis midir? Âlemin ezeli olduğuna ya da sonradan var edildiğine dair rasyonel kanıtlar sunulabilir mi? Sunulan bu kanıtlar “Âlem ezeldir.” ya da “Âlem hâdistir.” önermesini kesin bir şekilde kanıtlayabilir mi? Kant'ın aklın antinomileri içerisinde saydığı bu mesele Tanrı'ya inanan pek çok düşünürü meşgul etmiştir. Orta Çağ Hristiyan düşüncesinin önde gelen simalarından olan Duns Scotus da bu meseleye kayıtsız kalmamıştır. Fakat Scotus'un meseleye ilişkin pozisyonu konusunda birbirine aykırı iki iddia söz konusudur. Birinci iddiaya göre Scotus âlemin ezeliği konusunda Thomas Aquinas'la aynı görüşü benimsemektedir. Diğer bir iddia ise Scotus'un âlemin hudusuna dair rasyonel argümanlar sunduğu yönündedir. Scotus'un konuya yaklaşımına dair her iki iddianın da doğruluk payı söz konusudur. Çünkü Scotus, ilk dönem eserlerinde âlemin ezeliğine ilişkin burhanî bir argüman sunulamayacağını iddia eden Aquinasçı bir çizgide yer alırken, son dönemde yazmış olduğu eserlerde âlemin hudusunun akli argümanlarla kanıtlanabileceğini düşünmektedir. Bundan dolayı Scotus'un eserlerine ilişkin kronolojik bir okuma yöntemi, onun bu konuda nerede durduğunu tespit etmemize olanak sağlayacaktır. Böyle bir yöntemi temele alan bu çalışma, Mahir Araştırmacı (Subtle Doctor) lakaplı Scotus'un konuya yaklaşımını ve onun görüşlerinin zaman içerisindeki değişimini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Orta Çağ Felsefesi, Yaratma, Tanrı'nın İradesi, Âlemin Ezeliği, Thomas Aquinas, Duns Scotus

Abstract

Is the world eternal or created in time? Can the rational arguments be presented that the world is eternal or that it is created? Can the provided arguments definitively prove that the proposition “The world is eternal” or “The world was created in time?” The issue which modern thinker Kant considered within the antinomies of the reason occupied many thinkers. As a theist thinker Duns Scotus dealt with the eternity of the world as well. However, there are two claims for Scotus position on the eternity-creation of the world. According to first claim, Scotus shares the same idea with Aquinas. The other claim is that Scotus put forwards some rational arguments for the creation of the world. In my opinion, both claims regarding Scotus's approach to the issue are also true. In his early works Scotus was in an Aquinasian line which argues that we cannot prove the eternity of the world by demonstration. But in his recent works he argues that the creation of the world can be proved by some rational arguments. Therefore, a chronological reading of Scotus's works will allow us to determine where he stands on this subject. The aim of this study is to reveal the approach of Scotus, who is called Subtle Doctor, and the change of his views over time.

Keywords: Philosophy of Religion, Medieval Philosophy, Creation, God's Will, The Eternity of the World, Thomas Aquinas, Duns Scotus

GİRİŞ

Âlem kadîm/ezeli midir yoksa hâdis midir? Âlemin ezeli olduğuna ya da sonradan var edildiğine dair rasyonel kanıtlar sunulabilir mi? Sunulan bu kanıtlar “Âlem ezeldir.” ya da “Âlem hâdistir.” önermesini kesin bir şekilde kanıtlayabilir mi? Modern düşünür Kant’ın aklın antinomileri içerisinde saydığı bu mesele bir dine mesnup olan ya da olmayan pek çok düşünürü meşgul etmiştir. Bu bağlamda pek çok mütekellim/teolog âlemin hâdis olduğuna dair kanıtlar inşa etmek için çaba gösterirken, bazı düşünürler ise Aristo’yu takip ederek âlemin kıdemi lehinde kanıtlar ortaya koymuştur. İbn Meymûn¹ ve Aquinas² gibi bazı düşünürler ise âlemin ezeli ya da hâdis olmasına ilişkin sunulan kanıtların, iddiasını kesin bir şekilde kanıtlayacak düzeyde olmadığını ve bu konuda burhanî bir argüman ortaya konulamayacağını; dolayısıyla vahye müracaat edilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.

Bu çalışmanın ana temasını teşkil eden ve Orta Çağ Hristiyan düşüncesinin önemli simalarından birisi olan Duns Scotus’un (ö. 1308) meseleye yaklaşımı hususunda ise iki iddia söz konusudur: Bazı yazarlar Duns Scotus’un selefi Aquinas ile aynı düşüncede olduğunu ve âlemin kıdemi-hudusu konusunda burhanî bir argüman ortaya konulamayacağı görüşünde olduğunu iddia etmektedir.³ Bazıları ise Scotus’un, âlemin ezeli olmadığına dair rasyonel argümanlar inşa etme çabasında olduğu görüşündedir.⁴ Kanaatimizce iki görüş de doğrudur. Çünkü Scotus

1 İbn Meymûn, *Delâletü'l-hâirîn*, ed. Hüseyin Atay (Ankara: AÜİFY, 1974), II/17 ve 22. Fasil.

2 Thomas Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, trc. James F. Anderson (Notre Dame: Notre Dame University, 2012), II: 37/7.

3 György Gereby, “Eternal Allegiances: Duns Scotus Place in the Debate About the Possibility of an Eternally Created World”, *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways*, ed. Balazs Nagy-Marcell Sebok (Budapest: Ceu Press, 1999), 379; James F. Ross-Tod Bates, “Duns Scotus on Natural Theology”, *The Cambridge Companion to Duns Scotus*, ed. Thomas Williams (Cambridge: Cambridge University, 2002), 218-219.

4 Antonie Vos, *The Theology of John Duns Scotus* (Leiden: Brill, 2018), 163. Scotus’un yaşadığı dönem, İslam dünyasından yapılan çevirilerin etkisiyle bilimsel ve felsefi çalışmaların ivme kazandığı bir dönemdir. Bu bağlamda XIII. yüzyılın başlarında Oxford, Cambridge ve Paris gibi üniversiteler kurulmuş ve buralarda felsefe,

ilk dönem eserlerinde âlemin kıdemi-hudusu konusunda burhanî bir argüman sunulamayacağı görüşünü savunarak Aquinasçı bir çizgide yer alırken, son dönemlerde yazmış olduğu eserde bu görüşü terk ederek, âlemin hudusuna dair rasyonel argümanlar ortaya konulabileceğini düşünmektedir. Nitekim 1298'lerde Oxford'ta verdiği konferanslardan müteşekkil olan *Lectura* adlı eserde Aquinasçı bir çizgiyi takip eden Scotus, 1302-1307 yılları arasında verdiği konferansların gözden geçirilmiş hali olan *Reportatio Parisiensis* (*Paris Lectures*) adlı son dönem eserinde⁵ ise âlemin ezeli olmadığı düşüncesinin rasyonel argümanlarla kanıtlanabileceği kanaatindedir. Ona göre Tanrı'nın yaratılmamış, ezeli ve zorunlu bir varlık olduğu düşüncesi rasyonel bir şekilde kanıtlanırsa, yaratılmış olan bir şeyin diğer bir ifadeyle âlemin ezeli olmasının mümkün olmadığı kanıtlanmış olacaktır. Bu bağlamda Scotus'un konuya ilişkin değerlendirmelerine geçmeden önce kısaca onun Tanrı anlayışına yer vermemiz uygun olacaktır.

1. TANRI ANLAYIŞI

Pek çok teist düşünür gibi Scotus da zatî nitelikere sahip bir Tanrı anlayışını benimsemektedir. Tanrı ezeldir ve O, ilim, irade ve kudret gibi birtakım zatî niteliklere sahiptir. Tanrı her şeyin var edicisi olan İlk İlke'dir. Scotus selefi olan Anselm ve Aquinas gibi düşünmekte, Tanrı'yı idrak etme konusunda aklımızın sınırlı ve yetersiz olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda o, hayatının son dönemlerinde yazdığı *A Treatise on God as First Principle* (*İlk İlke Olarak Tanrı'ya Dair Bir Dene-me*) adlı esere başlarken Tanrı'ya şu şekilde dua etmektedir:

Ey şeylerin İlk Nedeni! Benim inanmamı ve idrak etmemi sağla! Aklımızın senin yüceliğine uygun olan şeyi ifşa etmesini ve seni tefekkür etmek için yükselmesini sağla! Ey Tanrımız olan Rab! Hakiki öğretici Sensin! Senin sadık hizmetkarın Musa "İsrailoğullarına Sen'i hangi isimle ilan edeyim?" diye sorduğunda, ölümlülerin sahip olduğu aklın Sen'i ne kadar idrak edebileceğini bilerek kendi mübarek isminin üzerindeki perdeyi kaldırıp ona şöyle cevap verdin: 'Ben Varolanım.' Sen gerçekten bu ifadenin kastettiği şeysin ve *varlık* ifadesinin [referansta bulunduğu anlamın] tamamısın. Eğer mümkünse ben, bunu burhanî kanıtlarla ortaya koyarak bilmek istiyorum. Ey Tanrım, kendi zatına atfetmiş olduğun *varlık* kavramı ile başladığımda tabii aklımızın senin gibi hakiki bir varlık hakkında ne kadar bilgi elde edeceği konusundaki araştırmamda bana yardım et!⁶

sanat ve teolojiye dair eğitim verilmiştir. Münzevi bir hayat tarzını savunan ve Francis of Assisi tarafından 1210'larda İtalyada kurulan Fransisken tarikatı da, 1220'li yıllarda İngiltere'ye ulaşmış ve Oxford Üniversitesi'nde taraftar bulmaya başlamıştır. İngiltere sınırında İskoçya'nın güneyinde yer alan bir köyde dünyaya gelen Duns Scotus da 1280'lerde Fransisken akımının hakim olduğu Oxford Üniversitesinde teoloji eğitimi görmüş ve söz konusu tarikata üye olmuştur. Antonie Vos, *The Theology of John Duns Scotus*, 2-3.

5 Thomas Williams, "John Duns Scotus", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, 2016, <https://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/duns-scotus/>.

6 Duns Scotus, *A Treatise on God as First Principle*, trc. Allan B. Wolter (Chicago: Franciscan Herald Press,

Görüldüğü gibi Scotus, giriştiği incelemede Tanrı'nın yardımını talep etmekte ve tabii aklın O'na dair bilgi elde etme konusunda yetersiz olduğunu ve ilahî inayetin yardımına ihtiyaç duyduğunu peşinen kabul etmektedir. Buna rağmen o bu hususta burhanî argümanlar ortaya koymak istediğini de açıkça ifade etmektedir. Çünkü imanî ilkelere ilişkin argüman getirmek, bu ilkelere zarar vermez aksine onlara karşı yöneltilebilecek itirazları bertaraf etmemize olanak sağlar.⁷ Ona göre Tanrı'ya dair bilgimiz, Anselm'in iddia ettiği gibi kavramlarla başlamaz. Bu anlamda Scotus Anselm tarafından savunulan ontolojik delilin bu versiyonuna karşı çıkar. Tanrı hakkındaki tüm kavramlarımız, kendimizde mündemiç kavramlar olmayıp tarafımızca inşa edilmiş kavramlardır.⁸ Dolayısıyla Tanrı'ya dair bilgimiz, O'nun fiillerini tecrübe etmeye dayanır. Ancak bu tecrübe O'nun hakkında kesin ve eksiksiz bilgi veremez. Nasıl ki prizmadan yansıyan ışık farklı renklerde kendisini gösteriyorsa, Tanrı'nın hâzır oluşu da yaratılmış şeylerde kendisini farklı tarzda ifşa eder. Bundan dolayı O'na dair elde edilen tecrübe farklılık arz eder. İşte bu noktada tabiat üstü bir kaynak olan vahiy devreye girer.⁹

Yine de Scotus'a göre biz Tanrı'nın varlığını ve O'nun mutlak kudret ve ilim sahibi oluşunu, her ne kadar tam ve eksiksiz olmasa da, tabiat üstü bir gücün yardımı olmaksızın bilebiliriz. Ancak teslise dayalı bir Tanrı fikrini tabii akıl yoluyla elde edemeyiz. Hristiyan akidesinin temel unsurlarından birisi olan teslise dayalı Tanrı fikri, ancak ve ancak vahiy yoluyla elde edilebilir.¹⁰ Akıl yetimiz Tanrı hakkında tam ve eksiksiz şekilde bilgi elde etme konusunda sınırlı olsa da O'nun basit bir varlık olduğu ve birtakım sıfatlara sahip olduğu düşüncesi akıl yürütme yoluyla ortaya konulabilir. Bu noktada Scotus, Tanrı'ya inancın aklî değil imanî bir şey olduğunu iddia eden Tertullian ve Augustine gibi Hristiyan düşünürlerden ayrılmaktadır.¹¹

Bu bağlamda Scotus Tanrı'nın bahsi geçen nitelikleri konusunda şüphe duymadığını ifade etmesine rağmen buna dair aklî argümanlar ortaya koymak için uğraş vermekte ve bunun için Tanrı'nın yardımını talep etmektedir. Bu meyanda o iddiasını içeren önermeyi vermekte ve sonrasında ise söz konusu önermeyi rasyonel bir şekilde kanıtlamaya girişmektedir. Mesela "İlk mahiyet kendi zatında basit-

1966), 1.1-2; Fatih Topaloğlu, "Modern Düşünceyi John Duns Scotus mu Başlattı? -Scotus'un Tanrı Anlayışı Bağlamında Bir Değerlendirme-", *Bilimname : Düşünce Platformu*, 31 (2016): 215. Bu bağlamda Scotus Tanrı'nın metafiziğin konusu olup olmadığı tartışmasına dahil olur. Bu konuda Scotus, Tanrı'nın metafiziğin konusu olmadığı şeklinde İbn Sinâ tarafından savunulan görüşü kabul eder. Duns Scotus, *Philosophical Writings*, 10. Engin Erdem, "13. Yüzyılda İbn Sinâ'nın Hristiyan Filozof: John Duns Scotus (Tanrı Niçin Metafiziğin Konusu Değildir?)" *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, 2014, 521-534.

7 Duns Scotus, *The Ordinatio*, t.y., II.d.1.q.3 n.138-139.

8 Allen B. Wolter, *The Philosophical Theology of John Duns Scotus* (Cornell University Press, 1990), 256.

9 Alexander W. Hall, *Thomas Aquinas and John Duns Scotus: Natural Theology in the High Middle Ages* (Continuum, 207M.S.), 111.

10 James F. Ross-Tod Bates, "Duns Scotus on Natural Theology", 258.

11 Allen B. Wolter, "The Theologism of Duns Scotus (Part-II)", *Franciscan Studies* 7 (1947): 369.

tir.” önermesi bunlardan birisidir. Evvel olan varlık hiç bir şekilde nedeni olmayan varlıktır ve bu varlığın ne sureti ne de maddesi vardır. Onun bir türü olmadığı gibi ayrımı da söz konusu değildir.¹² Scotus Tanrı’yi *Evvel* olarak tanımlamakta ve O’nun bir nedeninin olmasının mümkün olmadığına dikkat çekmektedir. Bu noktada Scotus’un İbn Sînâ ile benzerlik arz ettiği ortadadır. Scotus İbn Sînâ’nın Latinceye çevrilen *eş-Şifâ* adlı eserine aşınadır. Bu sebeple o, İbn Sînâ’nın kavramlarını alarak bunları kendi teolojik anlayışını ortaya koymak için kullanmıştır. Çünkü İbn Sînâ Tanrı’nın varlığını kanıtlarken, kendi metafizik sistemi içerisinde nedenselliğe dayanan bir argüman inşa etmiştir. İşte Scotus’un zihni arka planında mevcut olan düşünce budur.¹³ Nitekim Scotus’un yazmış olduğu esere *A Treatise on God as First Principle (İlk İlke Olarak Tanrı’ya Dair Bir Deneme)* ismini vermesi bu durumu açıkça göstermektedir. Ancak o, Tanrı’nın varlığına dair sağlam kanıtlar bulma çabasında olsa da böyle bir kanıtın salt akıl yoluyla elde edilemeyeceğinin farkındadır. Bu bağlamda Scotus “Ey Rabbim! Sen kendini *Evvel* ve *Ahir* olarak niteledin. Senin en yüce hem *Evvel* hem de *Ahir* olduğunu *akıl yoluyla* göstermeyi kesin bir şekilde sana iman eden hizmetkârına öğret!” şeklinde Tanrı’ya yakarıшта bulunmaktadır.¹⁴

Tanrı her şeyin İlk Neden’i olmakla beraber ilim, kudret ve irade gibi niteliklere de sahiptir. Her tabii fail zorunlulukla hareket eder. Tabii failerin bir gayesi vardır ve buna göre fiilde bulunurlar. Bunları söz konusu gayeye yönlendiren bir fail vardır ve bu fail ilim ve irade sahibi olan bir varlıktır. İlmi ve iradesi ile bu fail, tabii faileri sahip oldukları gayeye yönlendirir. Dolayısıyla İlk Fail’in fiili zorunluluk neticesinde değil, mümkün şekilde gerçekleşmektedir. Çünkü mümkün olan fiillerin hepsi ya iradeden kaynaklanır ya da iradeye eşlik eden başka bir şeyden dolayı gerçekleşir.¹⁵ Bu noktada Scotus’un görüşleri ile Aquinas’ın görüşleri arasında paralellik olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Aquinas’a göre akıl sahibi olmayan varlıkların bir gayeye matuf olarak fiilde bulunması, bir okçunun hedefi vurmak için atmış olduğu ok gibi, ancak ilim ve akıl sahibi bir varlığın yönlendirmesi ile mümkündür. Dolayısıyla akıl sahibi olmayan bu şeyleri sahip oldukları gayeye yönlendiren bir varlık vardır ki o da ilim ve irade sahibi Tanrı’dır.¹⁶

Scotus’a göre eğer âlem zorunlu olsaydı ya da bir zorunluluk neticesinde meydana gelmiş olsaydı, Tanrı’nın yaratıcı fiili için bir imkân kalmazdı. Şayet kâmil neden, âlemin varlığına neden olmuşsa, bu durumda âlem mümkün âlemlerin

12 Duns Scotus, *A Treatise on God as First Principle*, 74.

13 Allen B. Wolter, *The Philosophical Theology of John Duns Scotus*, 3.

14 Duns Scotus, *A Treatise on God as First Principle*, 42.

15 Duns Scotus, *A Treatise on God as First Principle*, 82 ve 90; Thomas Aquinas, *The Power of God*, trc. Richard Regan (New York: Oxford University, 2012), Q.3 A.15.

16 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, trc. Fathers of the English Dominican Province (London: Encyclopedia Britannica, 1952), Q.2 A.3.

en iyisi olmalıdır. Kâmil nedenin sadece bir tane kâmil aktivitesi olursa, bu âlem mümkün âlemlerin en iyisi olan tek âlem olacaktır. Böyle bir düşünce ise Tanrı'nın kudretini ve iradesini sınırlandıracaktır. Bundan dolayı Scotus Tanrı'nın zatî bir zorunlukla değil, iradesi ile fiilde bulunmasının zorunlu bir hakikat olduğu sonucuna ulaşır.¹⁷ Çünkü özgür fail (*free agent*) ile tabîi fail (*natural agent*) tarafından meydana getirilen fiiller aynı kategoride değerlendirilemez.¹⁸ Tabîi şekilde neden olan bir şeyin sebep olduğu sonucu meydana getirmesi zorunludur. Ancak bu durum özgür şekilde fiilde bulunan varlık için söz konusu değildir.¹⁹ Bundan dolayı "Tanrı hem tabîi hem de zorunlu şekilde neden olursa, sonuç nedenle birlikte ezeli olacaktır. Eğer Tanrı iradî şekilde neden olursa -ki Tanrı zorunlu şekilde neden olmaz- yine de O kendisi ile birlikte ezeli bir şeyin varlığına neden olabilir."²⁰ Bu bağlamda Scotus her ne kadar Tanrı'nın faaliyetinin mümkün olduğunu kanıtlamaya çalışsa da Oğul'un ve Kutsal Ruh'un meydana gelişini hem iradî hem de zorunlu bir oluş olarak görmektedir.²¹

Buna rağmen yaratma denilen faaliyet zorunlu değil, mümkün bir faaliyettir. *Lectura*'da²² bu meseleye eğilen Scotus'a göre Tanrı'nın yaratması ezeli bir şeyden değil, yoklukta'dır. Nitekim Kutsal Kitap'ta "Başlangıçta Tanrı sema ve arzı yarattı." (Yaratılış 1:1) denilmiştir.²³ Bununla birlikte zorunlu bir âlem tasavvuru, âlemdede mevcut olan inayeti ortadan kaldıracaktır. Eğer âlemdeki her şey zorunlu ise Tanrı'nın, tikellere ilişkin bir inayeti söz konusu olmayacaktır.²⁴ Dolayısıyla felâsîfenin savunduğu zorunlu âlem tasavvuru, Tanrı'nın yaratmasına ve müdahalesine aykırı olduğu için kabul edilemez.²⁵ Görüldüğü gibi Scotus Tanrı'nın faaliyetini iradî bir faaliyet olarak açıklamaya çalışsa da Kutsal Ruh ve Oğul'un meydana gelişinde Tanrı'nın faaliyetini zorunlu bir fiil olarak değerlendirmektedir. Bu noktada Scotus'un kendi sistemi ile çeliştiği söylenebilir. Tanrı'nın faaliyeti konusunda iradeci (*voluntarist*) bir yaklaşımı savunurken, Hristiyanlık dininin temel dogması olan teslis akidesini açıklama noktasında o, kendi sistemi ile çelişen bir görüşü benimsemektedir.²⁶

17 Fatih Özkan, *Duns Scotus'da İradecilik* (Ankara Üniversitesi, 2008), 76.

18 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.104-105.

19 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.144.

20 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.107.

21 Antonie Vos, *The Theology of John Duns Scotus*, 160-161.

22 Duns Scotus, *Lectura*, II. 1.59

23 Antonie Vos, *The Theology of John Duns Scotus*, 150.

24 Gordon A. Wilson, "Good Fortune and the Eternity of the World: Henry of Ghent and John Duns Scotus", *Recherches de théologie et philosophie médiévales* 65 (1998): 40-41.

25 Nejdîet Durak-Bilgehan Bengü Tortuk, "İbn Rüşd ve Duns Scotus'da Tanrı'nın Varlığını Kanıtlama Sorunu", 2014, 485-506.

26 Benzer bir tutum Aquinas tarafından da sergilenmektedir. Her ne kadar Aquinas Tanrı'nın iradesine vurgu yapsa da Kutsal Ruh ve Oğul'un varlığı konusunda Tanrı'ya zorunlu bir faaliyet atfetmektedir Rahim Acar, *Creation: A Comparative Study Between Avicenna's and Aquinas' Positions* (PhD Thesis, Harvard University, 2002), 204.

2. ÂLEMİN KIDEMİ ÜZERİNE

Orta Çağ'da Kindî (ö. 873), Farâbî (ö. 950), İbn Sînâ (ö. 1037), Gazzâlî (ö. 1111), İbn Cebîrol (ö. 1070), İbn Tufeyl (1185), İbn Rüşd (ö. 1198), İbn Meymûn (ö. 1204) gibi düşünürlerin çalışmaları Arapçadan Latinceye çevrilmiş ve Batı'nın felsefi uyanışına büyük ölçüde katkı sağlamıştır.²⁷ Latin Batı dünyası XIII. yüzyıla kadar sadece Boethius (ö. 524) tarafından yapılan *Organon*'un yirmi beş sayfalık çevirisi üzerinden Aristo'yu tanıyordu. XIII. yüzyıldaki çeviri hareketleriyle Aristo'nun eserleri ve bunlara dair yazılmış olan İbn Rüşd'ün şerhlerinin pek çoğu Arapçadan Latinceye aktarılmıştır. Bundan sonra Avrupa'nın düşünce dünyası hızlı bir şekilde değişmiştir.²⁸ Söz konusu çeviriler vasıtasıyla Aristo'nun görüşleri ve İbn Sînâ, İbn Rüşd gibi Müslüman düşünürler ile Müslüman bir entelektüel iklimde yetişen Yahudi düşünür Musa b. Meymûn'un Aristo'yu okuma biçimleri Latin Batı dünyası düşünürlerinin istifadesine sunulmuştur. Bu bağlamda akılların birliği, Tanrı'nın tikelleri bilip bilmediği, Tanrı'nın iradî şekilde yaratıp yaratmadığı, Tanrı'nın mevcudata ilişkin bir inayetin olup olmadığı ve âlemin ezeli olup olmadığı gibi hususlar Latin entelektüeller arasında tartışılmaya başlanmıştır. Scotus da bu tartışmalara dahil olmuş ve kendi akidesi çerçevesinde âlemin ezeli olup olmadığı meselesine çözüm üretmeye çalışmıştır.

Nitekim âlemin ezeli olduğuna dair Aristo tarafından ileri sürülen iddia yoktan yaratma anlayışını kabul eden kilisenin temel akidesine aykırıydı. Eğer âlemin başlangıcı yoksa onun bir sonu olmayacak ve bu durumda hesap günü de olmayacaktı. Scotus'un çağdaşı Raymund Lull (ö. 1316) ezeli âlem tasavvurunu savunanları, dirilişi ve hesap gününü inkâr eden ve günahattan korkmayan kimseler olarak nitelmiştir.²⁹ Ayrıca Paris Başpsikopousu Etienne Tempier tarafından yayımlanan 1270 ve 1277 *Paris Kınamaları*'nda âlemin kıdemine inananlar aforoz edilmiştir.³⁰ İşte böyle bir ortamda yetişen Scotus'un irade ve mutlak kudret temelli bir teoloji inşa etmeye çalışması oldukça normaldi. Zira kilisenin otoritesine karşı gelmek, aforoz edilmek demektir. Bundan dolayı söz konusu kınamalardan sonra ilahî kudret ve irade konusundaki tartışmaların seyri değişmiş ve mutlak irade ve kudrete vurgu yapan görüşler daha da ön plan çıkmıştır.³¹

Scotus ise ilk dönem eserlerinden birisi olan *Lectura*'da (II, 1.96-97) âlemin

27 Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, trc. Halil Vehbi Eralp (Ankara: Sosyal, 2008), 145-147.

28 Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, 164-165.

29 Ann Giletti, "Aristotle in Medieval Spain: Writers of the Christian Kingdoms Confronting the Eternity of the World", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 67 (2004): 26-27.

30 Romalı Giles, *Filozofların Yanılgıları: İslam Düşüncesinin Latin Batı Dünyasındaki Etkileri*, trc. Özcan Akdağ (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016), 30 ve 74-75.

31 Margaret J. Osler, *Divine Will and the Mechanical Philosophy: Gassendi and Descartes on Contingency and Necessity in the Created World* (Cambridge: Cambridge University, 1994), 28; Alexander S. Jensen, "The Unintended Consequences of the Condemnation of 1277: Divine Power and the Established Order in Question", *Colloquium: The Australian & New Zealand Theological Review* 41 (2009): 66.

ezeli olup olmadığı meselesini ele almakta ve âlemin ezeli olup olmadığı düşüncesinin burhanî şekilde kanıtlanamayacağını belirtmektedir. Âlemin ezeli olmadığı düşüncesi imanî bir ilkedir ve imanî bir ilke aklî argümanlarla kanıtlanamaz.³² Daha sonra yazmış olduğu *The Ordinatio* adlı eserde meseleye eğilen Scotus konuyu oldukça detaylı bir şekilde incelemektedir. “Tanrı’nın kendisinden başka başlangıcı olmayan bir varlık yaratıp yaratmadığına dair” adlı kısımda o, Tanrı dışında ezeli varlıklar olduğuna dair iddiaları ve buna karşı olan iddiaları ele alır. Buna göre birinci görüş, Tanrı dışında ezeli olan birtakım varlıklar olduğunu ve âlemin ezeli olduğunu iddia ederken³³ ikinci görüş ise Tanrı dışında ezeli varlıklar olmadığını, âlemin yoktan yaratıldığını iddia etmektedir.³⁴

Bu bağlamda âlemin ezeli olduğuna dair argümanlardan birincisi maddenin ezeliğini temele almaktadır.³⁵ Scotus’a göre ilk meydana gelen şeyin öncesinde yokluğun olması mümkündür ve yokluk başka bir şeyden meydana getirilmiş değildir.³⁶ Çünkü gaip olan failin fiilde bulunması için ezeli bir maddenin varlığı zorunlu değildir.³⁷

İkinci argüman ise hareketin lazımlı arazı olan zamanın ezeli olduğunu iddia etmektedir.³⁸ Bu konuda Aquinas’ın³⁹ takip eden Scotus “zamanın öncesinde” dediğimizde burada hakiki bir öncelikten değil, hayalî bir öncelikten bahsettiğimiz kanaatindedir. Aynı şekilde “Âlemin dışında bir şey yoktur.” dediğimizde de buradaki *dışında* ifadesi ile sadece hayalî bir şeyi kastederiz.⁴⁰

Üçüncü delil oluş-bozuluşun sürekliliğine dayanmaktadır.⁴¹ Scotus bu delile cevap verirken ilk oluşun öncesinde başka bir şeyin var olmasının zorunlu olmadığını temele alır. Çünkü oluşun öncesinde yokluğun olması mümkündür ve yokluk başka bir şeyden meydana getirilmiş değildir.⁴²

Dördüncü delil ise hareket yoluyla fiilde bulunmayan ve fiilde bulunmaktan kendisini alıkoyamayan bir nedenin, neden olduğu şeyle aynı anda var olması ge-

32 Antonie Vos, *The Theology of John Duns Scotus*, 175.

33 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.96.

34 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.100.

35 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.96; Aristoteles, *Fizik*, trc. Saffet Babür (İstanbul: Yapı Kredi, 2012), 1/9; Herbert A. Davidson, *Proofs for Eternity, Creation and the Existence of God in Medieval Islamic and Jewish Philosophy* (Oxford: Oxford University, 1987), 13.

36 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.175.

37 Thomas Aquinas, *Commentary on Aristotle’s Physics*, trc. Richard J. Blackwell (<https://dhsppriory.org/thomas/english/Physics.htm>, t.y.), 8/Lecture 2.

38 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.97; Aristoteles, *Fizik*, 8/1; Aristoteles, *Metafizik*, trc. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal, 2010), 12/6.

39 Thomas Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, II: 36/7.

40 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.174.

41 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.98; Aristoteles, *On Generation and Corruption*, trc. David Ross (London: Britannica, 1952), 1/3.

42 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.175.

rektiği düşüncesini temele almaktadır.⁴³ Bu delile cevabında Scotus tabî ve iradî fiil arasındaki ayrıma dikkat çekmektedir. Zira Tanrı'nın fiili, tabîi şekilde değil, iradî şekilde gerçekleşen bir fiildir. Tabîi şekilde neden olan bir şeyin sonucunu meydana getirmesi zorunludur. Fakat bu durum özgür şekilde fiilde bulunan varlık için doğru değildir.⁴⁴

Tanrı'nın kendisi dışında ezeli varlıklar yaratabileceğine dair beşinci delil ise Tanrı'nın ezeli bir varlık yarattığını ve çokluğun ondan sadır olduğunu iddia etmektedir. Tanrı, başlangıcı olmayan bir şey yaratmıştır ve âlemdeki çokluk bu şekilde meydana gelmiştir. Scotus'a göre bu görüş kabul edilemez. Çünkü hem sayısal hem de kütesel sonsuzluk mümkün değildir.⁴⁵ Eğer âlem ezeli olsaydı öldükten sonra bakî kalan aklî nefslerin sonsuz sayıda olması gerekirdi.⁴⁶ Bilfiil sonsuzluk anlayışı Tanrı'nın fiilde bulunmasına imkân tanımayacaktır. Tanrı bir zaman diliminde fiilde bulunmak isterse, o anda fiilde bulunamayacaktır; çünkü sonsuz anlardan oluşan sonsuz zaman dilimi aşlamayacağı için Tanrı'nın fiilde bulunacağı bir anın gelmesi mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla Tanrı bir ruh dahi yaratamayacaktır.⁴⁷

Bilfiil sonsuzluğa karşı Scotus'un diğer bir itirazı ise sonlu olan büyüklükler için kullanılan ifadelerin, aynı şekilde sonsuz olan bir şey hakkında kullanılmamasının doğurduğu sakıncaları temele almaktadır. "Eşittir, eşit değildir", "büyüktür, büyük değildir", "daha büyüktür, daha küçüktür" gibi ifadelerin hepsi sonlu büyüklükler için kullanılan ifadelerdir. Bu ifadelerin sonsuz olan şeylere atfedilmesi doğru değildir. Çünkü sonsuz olanın bir sınırı olmadığı için, onun ölçülmesi söz konusu değildir. Bundan dolayı sonsuz olan bir şeyin, sonsuz olan diğer bir şeyden daha büyük ya da daha küçük olduğu iddia edilemez.⁴⁸

43 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.99.

44 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.144.

45 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.101.

46 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.126.

47 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.168-169; György Gereby, "Eternal Allegiances: Duns Scotus Place in the Debate About the Possibility of an Eternally Created World", 376.

48 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.128; György Gereby, "Eternal Allegiances: Duns Scotus Place in the Debate About the Possibility of an Eternally Created World", 377. Sonlu olan kütesel şeylerin "büyük, daha büyük" gibi ifadelerle nitelenmesini temele alan Scotus'un delil ile Gazzâlî'nin *Tehâfütü'l-İbn Rüşd* tarafında *Tehâfütü't-tehâfütü'l-İbn Rüşd*'de aktarılan delil ile benzerliği dikkat çekicidir. Bu bağlamda Scotus'un Gazzâlî'nin ve İbn Rüşd'ün söz konusu eserlerinden haberdar olduğu düşünülebilir. Ancak bu durum mümkün değildir. Zira o dönemlerde hem Gazzâlî'nin *Tehâfütü'l-İbn Rüşd*'ü hem de İbn Rüşd'ün *Tehâfütü'l-İbn Rüşd*'ü Latinceye çevrilmemiştir. Ayrıca bu delil, İbn Rüşd'ün Aristo serhlerinde de açıkça ifade edilmemiştir. Bk. György Gereby, "Eternal Allegiances: Duns Scotus Place in the Debate About the Possibility of an Eternally Created World", 377. Kanaatimizce Scotus, Wolfson'un dikkat çektiği üzere bu delili 1220'lerde Latinceye çevrilen İbn Meymûn'un *Delâletü'l-hâirîn* adlı eseri vasıtasıyla elde etmiştir. Bk. H. Austryn Wolfson, *Kelam Felsefeleri*, trc. Kasım Turhan (İstanbul: Kitabevi, 2001), 349. Ayrıca bk. İbn Meymûn, *Delâletü'l-hâirîn*, 1/74 Yedinci Argüman. Diğer pek çok Orta Çağ düşünürü gibi Scotus da bu esere aşinadır ve o eserlerinde *Rabbi Moyses* adıyla İbn Meymûn'a referansta bulunmaktadır. Bk. Jacob I. Dienstag, "Maimonides in English Christian Thought And Scholarship: An Alphabetical Survey", *Hebrew Studies* 26 (1985): 259-260.

Görüldüğü gibi Scotus âlemin ezeliğine ilişkin sunulan argümanların güçlüklerini ortaya koymakta ve bu argümanların iddiasını burhanî şekilde kanıtlayacak düzeyde olmadığını düşünmektedir. Nitekim *The Ordinatio*'daki şu ifadeleri, âlemin kıdemi ve hudusuna ilişkin argümanlar konusunda onun Aquinas'la⁴⁹ benzer fikirde olduğunu göstermektedir:

“İşte ‘Tanrı’nın, kendisi dışında başlangıcı olmayan bir şey yarattığı’ iddiası, zira onun bunu yapamaması (yani kendisi haricinde başlangıcı olmayan bir şey yaratması) ne zatî orta terimle ne de haricî olanla kanıtlanabilir. Haricî bir orta terimle kanıtlanamaz; çünkü bu terim Tanrı’nın iradesidir. Zira iradenin niçin o şeyi ezeli değil de bir başlangıç ile var ettiği bilinemez ve [bunu bilmek için de] bir neden yoktur. [Bu durum] ne de özsel orta terim ile diğer bir ifadeyle var edilen şeyin mahiyeti yoluyla kanıtlanabilir. Çünkü mahiyet burada ve şuanda soyutlanan şeydir.”⁵⁰

Her ne kadar Scotus meseleye girişte âlemin ezeliğine dair burhanî bir argüman ortaya konulamayacağını ifade etse de ileriki kısımlarda o âlemin zorunlu olmadığını ortaya konulması halinde, onun ezeli olmadığını kanıtlanabileceğini düşünmektedir. Bu meyanda Scotus tabii ve iradî fiil ayrımını temele almaktadır. Buna göre âlem mümkündür ve zorunlu değildir. Zorunlu olmayan bir şeyin ezeli olması düşünülemez.⁵¹ Tanrı zorunlu ve ezeli bir varlık olsa da iradesiyle mümkün şekilde fiilde bulunmaktadır. Mümkün şekilde fiilde bulunan bir failin fiili tabii şekilde fiilde bulunan failerin fiili gibi değildir. Tabii şekilde gerçekleşen fiiller zorunlu iken, iradî şekilde gerçekleşen fiiller zorunlu değildir. Bununla birlikte Tanrı’nın mümkün şekilde fiilde bulunamaması, O’nun yaratma fiilini de ortadan kaldıracaktır. Eğer Tanrı yaratma fiilini icra edemiyorsa, bu durumda O’nun, mümkün (*contingent*) şekilde fiilde bulunması söz konusu olmayacaktır. Dolayısıyla Scotus’a göre tıpkı Aquinas’ta olduğu gibi⁵² tabii fiil anlayışı temele alarak âlemin ezeli olduğu kanıtlanamaz. Çünkü Tanrı’nın fiili tabii değil, iradîdir.⁵³ Eğer zorunlu bir âlem tasavvuru kabul edilirse, özgür yaratma ve mucize gibi pek çok dinî ilke ortadan kalkacaktır.⁵⁴ Bundan dolayı zorunlu âlem tasavvuru çürütüldüğünde, âlemin ezeliğine ilişkin iddia da çürütülmüş olacaktır. Her ne kadar Aristo gibi filozoflar âlemin ezeliğine dair birçok argüman ileri sürmüş olsalar da buradan hareketle âlemin ezeli olduğu düşüncesi savunulamaz. Zira filozofların ileri sürdüğü pek çok iddia burhanî şekilde kanıtlanmış değildir.⁵⁵

49 Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Q.46 A.1.

50 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.102.

51 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.121; Antonie Vos, *The Theology of John Duns Scotus*, 176-177.

52 Thomas Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, II: 36/5.

53 Antonie Vos, *The Theology of John Duns Scotus*, 151.

54 Duns Scotus, *The Ordinatio*, II.d.1.q.3 n.155-172.

55 Antonie Vos, *The Theology of John Duns Scotus*, 180-181.

Scotus 1304 yılında yazdığı *Reportata Parisiensia*'da Tanrı'nın zaman bakımından başlangıcı olmayan bir şey yaratıp yaratmayacağı meselesine tekrar eğilir.⁵⁶ Ona göre bütün teologlar âlemin bir başlangıcı olduğu konusunda hemfikirler. Ancak onlar, bu durumun imanî bir ilke mi yoksa rasyonel argümanlarla kanıtlanabilen bir görüş mü olduğu konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Sözelimi Aquinas, bu durumun imanî bir ilke olarak kabul edilmesi gerektiğini ve rasyonel şekilde kanıtlanamayacağını düşünmüştür. Scotus'a göre Aquinas tarafından savunulan⁵⁷ âlemin ezeli olma imkânı ne âlem ne de Tanrı'nın zatı temele alındığında ortaya konulabilir. Sözelimi âlemdeki şeyler sürekli olarak değişmektedir. Değişen bir şeyin ezeli olduğu iddia edilemez. Değişim yaratılmış şeyler için geçerlidir. Bu sebeple *yaratılmışlık* ve *ezelilik* birbiri ile bağdaşmayacak şeylerdir. Nitekim "Âlem ezeli olarak yaratılmıştır." ifadesi çelişki içermektedir. Dolayısıyla Tanrı'nın ezeli bir âlem yaratması düşünülemez; çünkü Tanrı, imkânsız olan bir şey yapmayı irade edemez.⁵⁸ Zira yaratılmış bir şey *bilinen bir oluş* (known being) olmakla birlikte aynı zamanda *irade edilen bir oluş* (willed being). Tanrı bir şeye varlık bahşetmiş ise, o şey bilinebilir ve irade edilebilir bir şeydir. Tanrı bir şeye varlık bahşetmemiş ise o şey Tanrı tarafından irade edilmemiştir.⁵⁹

Görüldüğü gibi *yaratılmışlık* ve *ezelilik* ifadeleri birbiri ile bağdaşmayacak anlam referansına sahiptir. Bundan dolayı yaratılmış bir şeyin ezeli, ezeli olan bir şeyin de yaratılmış olduğu iddiası çelişkilidir. Eğer bir nesne yaratılmış ise onun ezeli olduğu iddia edilemez. Scotus, kavramsal bir çelişki içeren bu durumun Tanrı tarafından irade edilmesinin mantıksal olarak mümkün olmadığı kanaatindedir. Dolayısıyla Tanrı her ne kadar mutlak kudret sahibi olsa da mantıksal olarak imkânsız olan şeyleri yapamaz. Öyle görünüyor ki Scotus Tanrı'nın tüm fiillerini mümkün olarak görse de O'nun faaliyetini kısıtlayan birtakım zorunlu ilkelerin var olduğunu düşünüyor gibidir.

Scotus, Tanrı'nın fiilinin mümkün ve iradî şekilde gerçekleştiğini kanıtlamaya çalışmasına rağmen, hatta buradan hareketle âlemin zorunlu olmadığını, zorunlu olmayan bir şeyin ezeli olamayacağını temellendirmek için uğraş verse de Oğul ve Kutsal Ruh'un meydana gelişi konusunda, kendi sistemine aykırı bir tutum sergilemektedir. Ona göre yaratma iradî bir faaliyet olduğu için özgür bir fiildir. Özgür olan fiil ise mümkün olan fiildir. Bu fiilin kapsamı haricî yaratma olarak niteleye-

56 Antonie Vos, *The Theology of John Duns Scotus*, 179.

57 Thomas Aquinas, *On the Eternity of the World*, trc. Robert T. Miller (<https://dhspriori.org/thomas/english/DeEternitateMundi.htm>), Erişim: 14.03.2019.

58 Duns Scotus, *Reportata Parisiensia* II.1. q. 3.11. Aktaran Antonie Vos, *The Theology of John Duns Scotus*, 179-180.

59 Antonie Vos, *The Theology of John Duns Scotus*, 153.

bileceğimiz Tanrı dışındaki varlıklardır. Ancak Oğul ve Kutsal Ruh'un yaratılması Tanrı'nın içsel yaratmasıdır ve bu faaliyet ezeli olmakla birlikte zorunludur.⁶⁰

SONUÇ

Scotus âlemin kıdemi-hudusu konusunda ilk dönem eserlerinde Aquinas gibi düşünmektedir. Meseleye ilişkin ileri sürülen argümanların burhanî olmadığını ifade etmesine rağmen Tanrı'nın kendisi haricinde ezeli varlıklar yaratma imkânını göz ardı etmemektedir. Onun böyle bir tutum benimsemesinin nedeni Oğul ve Kutsal Ruh gibi birtakım imanî unsurların savunulabilirliğine kapı aralamaktır. Çünkü Tanrı dışındaki her şeyin Tanrı'nın iradesine bağlı olarak yaratıldığı düşüncesi, Oğul'un ve Kutsal Ruh'un ezeliğine hanel getirecektir. Bundan dolayı Scotus teslisin unsurlarının meydana gelişini, diğer varlıkların meydana gelişinden ayrı tutmaktadır. Her ne kadar Scotus iradî-tabîî fiil ayırımından hareketle Tanrı'nın faaliyetini açıklasa da teslisin unsurlarını açıklama konusunda, tıpkı Aquinas'ta olduğu gibi, deyim yerindeyse bir çatışma yaşamaktadır.

Aynı güclüğü Scotus âlemin kıdemi-hudusu konusunda da yaşamaktadır. İlk dönem eserlerinde Scotus bu konuda Aquinasçı bir çizgide yer alırken, son dönem eserinde ise o farklı bir kanaat ortaya koymakta ve âlemin hudusuna dair rasyonel bir argüman inşa etmeye çalışmaktadır. Burada *yaratılmışlık*, *zorunluluk* ve *ezelilik* kavramlarını çözümlen Scotus, söz konusu kavramlar arasındaki çelişkiye dikkat çekmektedir. Çünkü bir şey zorunlu ve ezeli ise o şeyin yaratılmış olması imkânsızdır. Her ne kadar Tanrı kâdir-i mutlak bir varlık olsa da O'nun mantıksal olarak imkânsız olan bir şeyi yapması mümkün değildir. Bu sebeple Tanrı'nın ezeli bir âlem yaratması mantıksal olarak mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda Scotus'un son dönem eserlerinde söz konusu kavramsal çözümlenmeden hareketle âlemin hudusu lehinde bir argüman inşa etmeye çalıştığı ve Aquinasçı çizgiden ayrıldığı görülmektedir. Çünkü âlemin ezeliğini mümkün görmek kilisenin otoritesine karşı gelmektir. Bundan dolayı Scotus'un son dönem eserlerinde âlemin kıdemi-hudusuna dair görüşünü revize ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Rahim. *Creation: A Comparative Study Between Avicenna's and Aquinas' Positions*. Doktora Tezi, Harvard University, 2002.
- Aristoteles. *Fizik*. Trc. Saffet Babür. İstanbul: Yapı Kredi, 2012.
- Aristoteles. *Metafizik*. Trc. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal, 2010.
- Aristoteles. *On Generation and Corruption*. Trc. David Ross. London: Britannica, 1952.
- Davidson, Herbert A. *Proofs for Eternity, Creation and the Existence of God in Medieval Islamic and Jewish Philosophy*. Oxford: Oxford University, 1987.

60 Duns Scotus, *Reportata Parisiensia* II.1. q. 3.12. Aktaran: Antonie Vos, *The Theology of John Duns Scotus*, 182.

- Dienstag, Jacob I. "Maimonides in English Christian Thought And Scholarship: An Alphabetical Survey". *Hebrew Studies* 26 (1985): 249-299.
- Durak, Nejdet - Tortuk, Bilgehan Bengü. "İbn Rüşd ve Duns Scotus'da Tanrı'nın Varlığını Kanıtama Sorunu". *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*. 485-506. 2014.
- Erdem, Engin. "13. Yüzyılda İbn Sînâcı Hristiyan Filozof: John Duns Scotus (Tanrı Niçin Metafiziğin Konusu Değildir?)". *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*. 521-534. 2014.
- Gereby, György. "Eternal Allegiances: Duns Scotus Place in the Debate About the Possibility of an Eternally Created World". *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways*. Ed. Balazs Nagy-Marcell Sebok. 372-383. Budapest: Ceu Press, 1999.
- Giles, Romalı. *Filozofların Yanılgıları: İslam Düşüncesinin Latin Batı Dünyasındaki Etkileri*. Trc. Özcan Akdağ. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.
- Giletti, Ann. "Aristotle in Medieval Spain: Writers of the Christian Kingdoms Confronting the Eternity of the World". *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 67 (2004): 23-48.
- Hall, Alexander W. *Thomas Aquinas and John Duns Scotus: Natural Theology in the High Middle Ages*. Continuum, 2007.
- İbn Meymûn. *Delâletu'l-hâirîn*. Ed. Hüseyin Atay. Ankara: AÜİFY, 1974.
- Jensen, Alexander S. "The Unintended Consequences of the Condemnation of 1277: Divine Power and the Established Order in Question". *Colloquium: The Australian & New Zealand Theological Review* 41 (2009): 57-72.
- Osler, Margaret J. *Divine Will and the Mechanical Philosophy: Gassendi and Descartes on Contingency and Necessity in the Created World*. Cambridge: Cambridge University, 1994.
- Özkan, Fatih. *Duns Scotus'da İradecilik*. Ankara Üniversitesi, 2008.
- Ross, James F. - Bates, Tod. "Duns Scotus on Natural Theology". *The Cambridge Companion to Duns Scotus*. Ed. Thomas Williams. 193-238. Cambridge: Cambridge University, 2002.
- Scotus, Duns. *A Treatise on God as First Principle*. Trc. Allan B. Wolter. Chicago: Franciscan Herald Press, 1966.
- Scotus, Duns. *The Ordinatio*. ts. http://www.logicmuseum.com/wiki/Authors/Duns_Scotus/Ordinatio/Ordinatio_II/D1/Q3.
- Thomas Aquinas. "Commentary on Aristotle's Physics". Trc. Richard J. Blackwell. <https://dhspriority.org/thomas/english/Physics.htm>
- Thomas Aquinas. "On the Eternity of the World". Trc. Robert T. Miller. <https://dhspriority.org/thomas/english/DeEternitateMundi.htm>
- Thomas Aquinas. *Summa Contra Gentiles*. Trc. James F. Anderson. 4 cilt. Notre Dame: Notre Dame University, 2012.
- Thomas Aquinas. *Summa Theologica*. Trc. Fathers of the English Dominican Province. London: Encyclopedia Britannica, 1952.
- Thomas Aquinas. *The Power of God*. Trc. Richard Regan. New York: Oxford University, 2012.
- Topaloğlu, Fatih. "Modern Düşünceyi John Duns Scotus mu Başlattı? -Scotus'un Tanrı Anlayışı Bağlamında Bir Değerlendirme-". *Bilimname : Düşünce Platformu* 31 (2016): 205-226.

- Vos, Antonie. *The Theology of John Duns Scotus*. Leiden: Brill, 2018.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*. Trc. Halil Vehbi Eralp. Ankara: Sosyal, 2008.
- Williams, Thomas. "John Duns Scotus". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Ed. Edward N. Zalta. 2016. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/duns-scotus/>
- Wilson, Gordon A. "Good Fortune and the Eternity of the World: Henry of Ghent and John Duns Scotus". *Recherches de théologie et philosophie médiévales* 65 (1998): 40-51.
- Wolfson, H. Austryn. *Kelam Felsefeleri*. Trc. Kasım Turhan. İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Wolter, Allen B. *The Philosophical Theology of John Duns Scotus*. Cornell University Press, 1990.
- Wolter, Allen B. "The Theologism of Duns Scotus (Part-II)". *Franciscan Studies* 7 (1947): 367-398.